

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ТА ЇХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті розглядаються питання суспільно-географічної класифікації чинників, які впливають на функціонування системи освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Аналізується їх вплив на діяльність системи освіти, розглядається їх класифікація в залежності від їхньої природи, впливу та дії. Аналізується вплив інтернаціоналізації та глобалізації на діяльність системи освіти. Розглядається вплив природних, історичних, суспільних, демографічних та економічних чинників на діяльність системи освіти. Обґрунтовується виділення інституціональних чинників.

Ключові слова: система освіти, чинники, які впливають на функціонування системи освіти, інтернаціоналізація та глобалізація освіти, суспільство знань.

П.А. Вірченко. ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ВЛИЯЮТ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы общественно-географической классификации факторов, которые влияют на функционирование системы образования на современном этапе развития украинского общества. Анализируется их влияние на деятельность системы образования, рассматривается их классификация в зависимости от их природы, влияния и действия. Анализируется влияние интернационализации и глобализации на деятельность системы образования. Рассматривается влияние природных, исторических, общественных, демографических и экономических факторов на деятельность системы образования. Обосновывается выделение институциональных факторов.

Ключевые слова: система образования, факторы влияющие на функционирование системы образования, интернационализация и глобализация образования, общество знаний.

P.A. Virchenko. FACTORS INFLUENCING EDUCATIONAL SYSTEM FUNCTIONING AND THEIR HUMAN GEOGRAPHICAL CLASSIFICATION. In this article the questions of classification of the factors which influence on the functioning of the educational system on the modern stage of development of Ukrainian society is considered. Their influence on activity of the educational system is analysed, their classification depending on their nature, influence and action is examined. Influence of internationalization and globalization on activity of the educational system are analysed. Influence of natural, historical, public, demographic and economic factors on activity of the educational system is examined. Allocation of institutional factors is substantiated.

Keywords: educational system, factors, which influence on the functioning of the system of education, internationalization and globalization of education, knowledge society.

Актуальність теми дослідження. В останні роки в Україні та світі стрімко зростає інтерес дослідників до проблем розвитку та функціонування системи освіти. Це можна пояснити тим, що сучасне суспільство швидкими темпами еволюціонує до нового типу цивілізації – суспільства знань (knowledge society), де головними пріоритетами розвитку стають не природні

ресурси, а створення та продукування нових знань. У цих глобальних процесах вирішальну роль відіграє система освіти, яка виступає фундаментом суспільства знань. Саме тому проблеми її функціонування з часом набувають все більшої актуальності. Цінність освіти для суспільства та його розвитку виявляється у найрізноманітніших формах, зумовлених складністю і багатовимірністю її функцій. Однак, ефективне функціонування системи освіти залежить від цілого ряду чинників, які необхідно класифікувати в залежності від їхньої природи, впливу та дії.

Метою даної статті є класифікація чинників, які впливають на функціональну та просторову структуру системи освіти та визначають суспільно-географічні особливості її діяльності.

Аналіз попередніх досліджень засвідчив, що питання класифікації чинників, які впливають на різні аспекти діяльності системи освіти досліджував ряд науковців, зокрема Абрамов М. [1], Важенин С. [2], Голиков Н. [3], Катровський А. [5], Мельниченко Т. [6], Меркушева Л. [7], Стецький В. [9], Флінта Н. [10] та інші. Однак, більша частина зазначених авторів досліджували чинники, які впливають на функціонування системи освіти ще за умов централізовано-керованої економіки. Проте, економічні та соціальні перетворення у нашій країні, які відбулись за останні роки, позначилися і на діяльності системи освіти, а отже, позначилися й на трансформацію чинників, які впливають на діяльність системи освіти. Саме тому, варто розглянути ці чинники та їх вплив на систему освіти з позицій суспільної географії в сучасних умовах розвитку суспільства.

Викладення основного змісту дослідження. Формування, розвиток, компонентна структура та ефективне функціонування системи освіти залежать від цілого ряду чинників, які можна класифікувати за різними ознаками – за часом дії, за ступенем впливу, за змістом, за характером впливу, за природою дії, за рівнем та результатом впливу тощо. Зокрема, за часом дії їх можна поділити на постійні та тимчасові; за ступенем впливу – на основні та другорядні; за природою дії – на зовнішні та внутрішні; за змістом – на

природні, історичні, суспільні, демографічні, економічні, транспортно-географічного положення (рис. 1). За характером впливу вони можуть бути прямі та непрямі (або опосередковані); за рівнем впливу – глобальні, національні, регіональні, локальні та особистісні; за результатом впливу – позитивні та негативні. Розглянемо їх вплив на функціонування системи освіти більш детально.

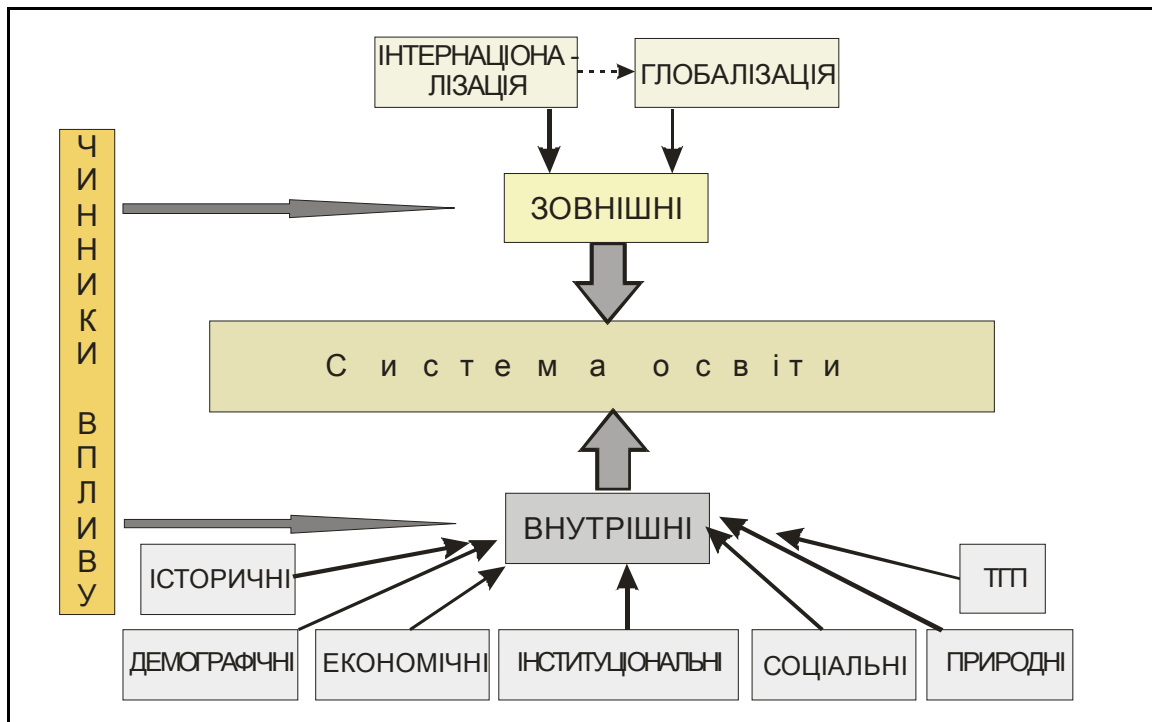

Рис. 1. Чинники впливу на функціонування системи освіти (побудовано автором)

Система освіти, знаходячись у постійній динаміці, чутливо реагує на зміни зовнішнього середовища. Вона адаптується до його потреб, які швидко змінюються, але і сама активно впливає на нього. Вона здійснює суттєвий вплив на розвиток загальносвітових інтеграційних процесів. У сучасному суспільстві система освіти виступає вагомим ресурсом його розвитку і розглядається багатьма дослідниками як один із механізмів світового впливу на процеси політичної, економічної, соціальної і культурної інтеграції держав світу.

Головними зовнішніми чинниками впливу на систему освіти у сучасних умовах виступають глобалізація та інтернаціоналізація, які проявляються не тільки у посиленні взаємозв'язків і взаємозалежностей господарств окремих

країн, а й у формуванні глобального освітнього простору. Деякі дослідники ототожнюють ці два процеси. Однак, вони сприяють інтеграції країн у Європейський та світовий освітній простір. Ми вважаємо, що глобалізація та інтернаціоналізація мають дещо відмінні чинники впливу на національну та регіональну систему освіти. Зокрема, процеси інтернаціоналізації освітньої діяльності впливають на академічну мобільність студентів та викладачів, на кількісні та якісні показники щодо надання освітніх послуг іноземним студентам та науково-педагогічним працівникам тощо. Інтернаціоналізація в освіті проявляється у налагодженні та розширенні багатосторонніх зв'язків та контактів між навчальними закладами різних країн, у підвищенні ефективності навчальної та науково-дослідної діяльності (проведенні спільних міжнародних наукових семінарів, конференцій, дослідницьких програм та проектів), які ґрунтуються на взаємовигідній, партнерській основі.

Глобалізація, яка є результатом інноваційного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, за твердженням С. І. Пірожкова «...має економічний, політичний, технологічний, культурний виміри та відображає тенденцію формування міжнародного простору освітніх послуг, їх цілеспрямований розвиток на рівні країн, регіонів, змінюючи традиційні та поширюючи нові форми освітніх послуг» [8, с. 202]. Таким чином процеси глобалізації, які безпосередньо позначаються на економічній, політичній, технологічній та культурній інтеграції країн світу, опосередковано впливають на структурні та просторові зміни регіональних та національних систем освіти. Саме зазначені вище сфери суспільного виробництва висувають нові вимоги до професійної і духовної підготовки людей. І система освіти повинна, відповідно до сучасної ринкової кон'юнктури, задовольняти інноваційні потреби суспільства та окремої особистості. Ці процеси ведуть до трансформації компонентної структури системи освіти (створення віртуальних навчальних закладів), появи нових форм навчання (дистанційне навчання). Але в той же час глобалізація призводить до підпорядкування освіти «...інтересам могутніх іноземних транснаціональних корпорацій, які нав'язують свої стандарти

навчання, свою мову спілкування, не рахуючись з національними особливостями, витісняють національні мови - носіїв самобутніх культур» [4, с. 26]». Отже, процеси глобалізації та інтернаціоналізації спричиняють більше опосередкований ніж прямий вплив на функціонування національної та регіональної системи освіти і мають, як позитивні, так і негативні наслідки.

Суттєвий вплив на розвиток, організацію і функціонування системи освіти здійснюють внутрішні чинники, які можна поєднати у наступні блоки:

- історичні;
- демографічні;
- економічні;
- інституціональні;
- соціальні;
- транспортно-географічного положення (ТГП);
- природні.

Кожний із цих блоків складається з групи чинників, які прямо або опосередковано позначаються на функціонуванні системи освіти, характеризуються конкретними ознаками свого впливу.

Сучасний стан системи освіти України та її регіонів, її функціональні та просторові особливості тісно пов'язані з історією заселення та освоєння певної території. Пройшовши ряд історичних етапів політичного, економічного, соціального, культурного та духовного розвитку, на території України та її регіонів сформувалась певна мережа навчальних закладів, які відповідали потребам суспільства в конкретний історичний проміжок часу. Без аналізу історичного минулого інколи важко або навіть неможливо пояснити сучасний стан розвитку системи освіти, її просторову організацію, зробити прогноз на майбутнє. Таким чином, історичні чинники безпосередньо впливають на компонентну, територіальну та функціональну структуру системи освіти.

Вагомий вплив практично на всі аспекти функціонування системи освіти здійснюють демографічні чинники, які, враховуючи їх визначальну роль для системи освіти, ми виділили в окрему групу. Основним об'єктом, на який

спрямована діяльність системи освіти, виступає населення, яке є споживачем освітніх послуг. Від багатьох демографічних показників безпосередньо залежить просторова організація системи освіти та мережа навчальних закладів. Безпосередньо на функціонування системи освіти впливає народжуваність, смертність та природній приріст населення, від яких, у підсумку, залежать чисельність мешканців певної території та майбутній контингент учнів і студентів у навчальних закладах. Вікова та шлюбно-сімейна структура населення також впливають на кількісні параметри системи освіти, в тому числі і на відтворення населення в майбутньому. Вплив на функціонування системи освіти здійснюють і механічний рух та щільність населення, показники дитячої смертності тощо. Демографічні чинники є визначальними для формування та функціонування навчальних закладів переважно допрофесійної освіти – дошкільної та загальної середньої. Менше вони впливають на підсистему професійної освіти. На нашу думку, формування контингенту студентів професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів зумовлено попитом населення на здобуття професійно-технічної і вищої освіти та престижем відповідних навчальних закладів .

Значну дію на систему освіти спричиняють економічні чинники, від яких залежить цілий ряд аспектів її ефективного функціонування. Система освіти належить до сфери нематеріального виробництва, тож рівень її фінансування залежить від наповнюваності державного бюджету – ключового джерела надходжень фінансових ресурсів. Головними джерелами бюджетних надходжень виступають суб'єкти матеріального виробництва. Таким чином, фінансування системи освіти практично прямо залежить від ефективного функціонування саме галузей цієї сфери. В той же час система освіти також впливає на процеси, які підвищують ефективність виробництва – через рівень та якість професійної підготовки робітників, створення інновацій тощо. Певний вплив на функціонування системи освіти здійснюють і такі економічні показники, як доходи та витрати домогосподарств, заробітна плата населення, структура господарства регіону, зайнятість населення, попит на робочу силу та

інші. Крім того галузева структура суспільного виробництва визначає потреби професійної підготовки трудових ресурсів і таким чином впливає на мережу навчальних закладів.

Зміни в освітньому законодавстві також впливають на функціонування системи освіти, як на національному так і на регіональному рівнях. За роки незалежності в Україні було створено практично нове законодавство про освіту. Зміни, передбачені в ньому, торкнулися всіх освітніх підсистем і безпосередньо вплинули переважно на якісні характеристики системи освіти. Ці процеси ми відносимо до інституціональних чинників.

Серед соціальних чинників суттєвий вплив на функціонування систем освіти зумовлює рівень розвитку соціальної інфраструктури, до якої нами віднесені такі показники, як забезпеченість регіону бібліотеками, книжковими фондами, культурно-мистецькими закладами, інформаційно-довідковими центрами, фізкультурно-оздоровчими закладами, навчально-видавничими центрами, науково-дослідними лабораторіями та інститутами, закладами громадського харчування тощо. Важлива роль в організації навчально-виховного процесу також належить закладам та установам медичного обслуговування, які надають первинну медичну допомогу суб'єктам навчання безпосередньо у навчальних закладах та здійснюють регулярні медичні огляди учасників навчально-виховного процесу з метою попередження захворювань. Однією з важливих умов ефективного функціонування системи освіти є належне матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів засобами, які залучаються до навчально-виховного процесу та проведення науково-дослідної роботи (навчально-методичні посібники, наочні матеріали, меблі для навчальних закладів, мультимедійна, комп'ютерна та оргтехніка тощо). З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій зростає роль і таких соціальних показників, як забезпеченість навчальних закладів комп'ютерами та доступ суб'єктів навчання до глобальних інформаційних мереж. Також до групи соціальних чинників впливу на систему освіти варто віднести забезпеченість населення підприємствами торгівлі, які впливають на

організацію навчального процесу через реалізацію товарів, необхідних для навчання окремої людини (навчальна література, електронні підручники та атласи, канцелярське приладдя, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення тощо), і – торговельних точок з продажу одягу та взуття.

Значний вплив на діяльність системи освіти, на нашу думку, здійснює і транспортна доступність населення. Саме тому транспортно-географічне положення території та особливості її транспортної мережі, які визначають доступність населення до навчальних закладів різного рангу варто враховувати як чинник впливу на функціонування системи освіти.

Опосередкований вплив на мережу навчальних закладів та їх просторову організацію здійснюють природні чинники, серед яких варто відзначити рельєф, кліматичні та гідрологічні умови території. Саме ці фактори природного середовища впливають на особливості освоєння території, конфігурацію забудови населених пунктів, транспортну доступність населення до освітніх закладів, розташованих на певній території, кількість та щільність населення тощо.

Висновки. Проведене дослідження дозволило представити авторську класифікацію чинників, що впливають на функціонування системи освіти, в умовах формування «суспільства знань», проаналізувати їх вплив на діяльність системи освіти та зробити наступні висновки:

- функціонування системи освіти, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні визначає ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які зумовлюють прямий або опосередкований вплив на її функціонування;
- серед внутрішніх чинників визначальними є історичні, демографічні, економічні, інституціональні, соціальні, природні та транспортно-географічного положення;
- головними зовнішніми чинниками виступають процеси інтернаціоналізації та глобалізації світового освітнього простору;
- серед внутрішніх факторів, що впливають на функціонування системи освіти, чинниками прямого впливу є історичні, демографічні, економічні та

інституціональні, а опосередкованого – природні та соціальні, проте, в залежності від внутрішнього складу зазначених чинників, можна провести їх внутрішню класифікацію більш детально;

- всі перелічені чинники одночасно впливають на формування та функціонування системи освіти, але їх вплив різний за характером, наслідками, інтенсивністю.

Без суспільно-географічного аналізу окремих груп чинників неможливо сформуванати оптимальну структуру територіальної організації системи освіти та визначити найбільш обґрунтовані напрями покращення її функціонування.

Література

1. *Абрамов М. А. География сервиса (Сфера обслуживания в СССР) / М. А. Абрамов. – М.: Мысль, 1985 – 255 с.*
2. *Важенин С. Г. Социальная инфраструктура народно-хозяйственного комплекса / С. Г. Важенин. – М. : «Наука», 1984. – 172 с.*
3. *Голиков Н. Ф., Инфраструктурно-территориальный комплекс: (теория, методы, практика) / Н. Ф. Голиков, Б. Я. Двоскин. – Алма-Ата. : Гылым, 1990. – 224 с.*
4. *Канаев Н. М. Глобализация и высшее образование. Взгляд из ЮНЕСКО / Н. М. Канаев // Философия образования. – 2005. – № 1 (12). – С. 26-31.*
5. *Катровский А. П. Территориальная организация высшей школы России : монография / А. П. Катровский. – Смоленск : Ойкумена, 2003. – 200 с.*
6. *Мельниченко Т. Ю. Сучасний стан і перспективи розвитку освітнього комплексу України в контексті Болонського процесу / Т. Ю. Мельниченко // Український географічний журнал – 2006. – №1. – С. 54-58.*
7. *Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) / Л. А. Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. Ун-та, 1989. – 184 с.*
8. *Пірожков С. І. Ринок освіти у глобальному вимірі: Європейський досвід для України / С. І. Пірожков // Стратегічна панорама, 2002, № 2. – С. 201-204.*

9. *Стецький В. В. Освітній комплекс Львівської області: соціально-економіко-географічні дослідження / В. В. Стецький. – Львів : ЛОНМІО, 1998. – 112 с.*
10. *Флінта Н. І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Н. І. Флінта. – Чернівці, 2005. - 20 с.*